

K. LENGYEL ZSOLT

MAGÁNYOS TRANSZILVANIZMUS
A KETTŐS KUDARCBA BUKOTT ESZME

1.

A 20. századi transzilvanizmus azután keletkezett, hogy az I. világháború végkifejlete kisdorta alá eredetének helyszínét. Azelőtt, a történelmi Magyar Királyság utolsó évtizedeiben állam- és társadalomszervezési reformokat javasolt az ország keleti részeinek gazdasági és kulturális fellendítéséért. Az ótranszilvanizmus a hanyatlásban látott Erdély pártfogójaként határozta meg magát. Gondolatiságában a birtokon belüli társtulajdonos afölötti elégedetlensége nyilvánult meg, hogy a birtok központi vezetése, Budapest mellőzi a régiót az ország egyébként ígéretes gazdasági és társadalmi korszerűsítéséből.

A modernkori politikai erdélyiség e legkorábbi szakaszában lépett szíre Kolozsvárott az Erdélyi Szövetség, a mozgalom legjelentősebb szervezete, amelyet gróf Bethlen István jogász, mezőgazdász és országos hírnevű politikus, Magyarország későbbi miniszterelnöke, valamint Apáthy István kolozsvári egyetemi tanár neve fémjelzett. 1913 végétől a magyar főhatalom megerősítéséért, majd már csak fennmaradásáért küzdött, miközben főleg az állam berendezkedésének újjáalakítását ajánlotta, kívánta, követelte, a budapesti központosítás enyhítését ösztönözve. 1918 őszén a saját államközponttal szemben világnézeti-pártpolitikai, a román nemzetiség irányában nemzetpolitikai indítékkal határolódott el. Így a nagymagyar nemzet-tudat válsága az ótranszilvanizmus végnapjaiban kétszeresen tetőzött be: az erdélyiség hangadó szóvivői egyfelől a budapesti kormány ellenzékeként védték a magyar birodalom egységét. Másfelől el sem tudták képzelni, hogy az ország rendszerének megújítására hivatott erdélyi embereket a románok között is kereshetnék.

2.

Az őszirózsás forradalom politikai hordozói ellenálltak Nagy-Magyarország felbomlásának. Pedig ekkor már csak Nagy-Románia kialakulása ellen léphettek volna fel. Bár erre 1918/1919 fordulóján nem rendelkeztek sem katonai, sem diplomáciai eszközökkel. De érzékelhették a magyar államiság melletti Erdély képletének – igaz, elhalványuló – opcióját. A nagymagyar igényt feláldozó, ám egyúttal a nagyromán kifejeletet is elvető elvi-elméleti állásfoglalás, véleménynyilvánítás lehetőségével viszont nem élt a Keleti Svájc elméletét kidolgozó, a területileg továbbra is egységesnek elképzelt Magyarország kantonizálását kezdeményező Jászi Oszkár sem. Károlyi Mihály kormányának nemzetiségügyi minisztere Erdélyt nem látta államalakításra képesnek. Gyárfás Elemér ezt mulasztásnak érezhette: az Erdélyi Szövetség 1917 nyarán Kis-Küküllő vármegyei főispánná kinevezett vezetőségi

tagja, az összeomlás első heteiben a vármegyei Magyar Nemzeti Tanács elnöke 1919 márciusában összeállította *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei* című tervezetét, amellyel az önálló Erdély gondolata bevonult az erdélyi magyar politikai eszmetárba, elmozdulást jelezve az osztatlan magyar fennhatóság alapjáról a regionális szövetkezés irányába. Csakhogy az erdélyi román politika ekkor már saját nagyrállamán belül képzelte el és tervezte a jövőjét, hathatós nemzetközi támogatással.

3.

Amikor az I. világháború győztesei 22 kelet-magyarországi vármegyét katonai és diplomáciai eszközökkel a Román Királysághoz csatoltak, a transzilvanizmus átalakult megörökölt szemléletek és kéretlen életkörülmények közötti határjárók ideológiájává. A magyar érdekek erdélyi letéteményesei azután ismerték el az új állam valóságát, hogy a párizsi békekonferencia döntése megbuktatta Magyarországot területi épségét előirányzó terveiket.

A történeti Erdély, Bánság, Kőrös-vidék és Máramaros, Nagy-Románia nyugati területszerzeményei etnikai-kulturális sokszínűségükkel és az óromán királyságnál fejlettebb társadalmi-gazdasági szerkezetükkel éppúgy alkalmatlanok voltak a központosító egységesítésre, mint az osztrák–magyar dualizmusban. A transzilvanisták megoldási javaslataikat a több alakban értelmezhető autonómia elvére alapozták. Ótranszilvanista elképzeléseikből átemelték az önállósulás kívánalmát, amelyet egy új, súlyos engedményre szorulva hangoztattak: a húszas évek legelejétől nyilvános hitelességgel el kellett szakadniuk egykori magyar nemzetállami eszményeiktől. Megbízhatóságuk próbájából kellett kiviláglania, hogy anyaországuktól való elcsatolásukat ideiglenesen fogadták-e el, vagy egy végtelen kismagyar külön út kezdeteként élték meg.

4.

Az erdélyi magyar kisebbség baloldali és jobboldali irányzata előbb passzív ellenállással, a trianoni magyar békeszerződés 1920 őszi budapesti és 1921 nyári nemzetközi szentesítése után pedig aktív ellenállással viszonyult Nagy-Románia valóságához. A Bukarestből irányított egységesítő központosítással szemben jogi, politikai, kulturális és egyéb tárgyszerű okok mellett azon körülménnyel igazolta magát erkölcsileg, hogy az 1919–1920. évi párizsi béketárgyalások eredményei az erdélyi magyarokat kirekesztették a nemzeti önrendelkezési jogot alkalmazók köréből. Ezt Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István, a politikai transzilvanizmus egyik alapidokumentumának szerzői panaszolták el elsőként az 1921-ben Kolozsvárt megjelent *Kiáltó szó* című háromrészes röpiratban. Egyidejűleg az 1918-as Keleti Svájc illúziója átlényegült az Erdélyi Svájc víziójába, amellyel Gyárfás Elemér és Kós Károly arra igyekeztek ráeszméltetni a magyar politika és kultúra különböző rétegeit határon innen s túl, hogy Erdély öngazgatása akkor is kívánatos magyar nemzetpolitikai cél, ha a régiót mindkét szomszédos hatalomtól elkülöníti. Mindemelllett Gyárfás sem szabadult ki az erdélyi gondolat képviselőjére immár tartósan jellemző lépéshátrányból. A román társadalom együttműködésre

kiszemelt szárnya ugyanis időközben elmozdult erdélyi azonosságtudatából a központosított román egységállam eszménye felé.

Az 1918–1920. évi hatalomváltás a transzilvanizmust megfosztotta hivatástudatát a századelőn ébresztő és éltető nemzetállami keretétől, ugyanakkor azonban kitágította szemléletét. Azontúl az erdélyi régióból két nemzet és két állam felé tájékozódott. Egyszer már megbukott, amikor a nemzetközi politika katonai és diplomáciai nyomására, nem önszántából az új állami központ, Bukarest felé irányult – megtartva Budapestet valóságos, de rendszerint titkos fő viszonyítási közegnek. Nagy-Románia polgáraivá vált magyar értelmiségiek, művészek irodalmi-kulturális programjaként egyszerre volt az erdélyi népek összetartozásának hitvallása, vonzalom az szülőföldhöz és művelődéspolitikai ügybuzgalom. Mélyebb rétegeibe és szélesebb összefüggéseibe hatolva kimutatható, hogy a transzilvanizmus ekkor mindenekelőtt az önálló Erdély megteremtését kísérte meg. Mérvadóan fontos, és bizonyára legismertebb szószólója, Kós Károly eredetileg a nagy-romániai belpolitikán belül kialakítandó regionális ellenzéki összefogásban képzelte el az erdélyi eszmeáramlat eszményi végeredményét. A *federalisztikus transzilvanizmus* az 1920-as évek közepéig Erdély mind a román, mind a magyar államtól független területi autonómiáját és az egész régióra kiterjedő magyar–román–német szövetséget szorgalmazott.

A húszas évek transzilvanizmusa mind jelleg-meghatározó politikai, mind hozzáidomult kulturális típusában a névadó terület vonzásköréből táplált önállóság, közelebről az önkormányzat előbb területi, majd kulturális-közigazgatási válfajának a kívánalmát nyilvánította ki. A középlatin *revisio* fogalom eredeti értelmében „felülvizsgálatot” igyekezett előidézni, de az adott történeti helyzetben nem az állam határainak újrarajzolásáért, hanem hatalmának belső megosztásáért – és nem fegyverest, hanem tárgyalásost. Nagy-Romániában a *feltételes* magyar integráció programját vázolta fel: az elméleti síkon megrajzolt erdélyi szövetkezésben a legfontosabb társnemzetnek, a románnak a maga egyközpontúra tervezett államiságából kilépve kellett volna részt vennie. Ilyenformán a transzilvanizmus kettős engedményhez kötötte a politikai federáció létrejöttét azáltal, hogy a kismagyar út mellett elképzelt – az éppen megszülető Nagy-Románia idején – egy kisrománt is. Az erdélyi szövetség ábrándját rövidesen a *decentralisztikus transzilvanizmus* váltotta fel, amely már csak kulturális és közigazgatási autonómiát sürgetett, elsősorban a romániai magyar kisebbség javára.

A politikai erdélyiség magyar autonómia-mozgalomként a regionális magyar társadalomnak és kultúrának, egyúttal magának a régióknak kereste a helyét a duna-európai térségben. Az 1920-as évek közepén a páneurópai eszme jegyében ennél is szélesebb kontinentális távlatot nyitott magának. A kutatást foglalkoztató kérdések legizgalmasabbika, hogy két típusban kimutatható-e a magyar nemzeti érdekérvényesítés új lehetőségeinek a keresése a kismagyar úton. Revízióra törekedett-e, vagy pusztán víziókat fürkészett? A történelmi Magyarország politikai-jogi valóságán nevelődött szószólói kényszerből áttértek egy kismagyar útra, amelyet azonban nem neveztek sem öröknek, sem időlegesnek. Feltehető, de mindmáig nem bizonyított, hogy az erdélyi federáció elképzése szándékuk szerint a területi revízió célját is szolgálta. Ezt a lehetőséget villantja fel – kielégítő mértékű szövegszerű bizonyítékok nélkül – az erdélyi magyar autonómia-konceptió fölött bábáskodók azon hajlama, hogy az önkormányzatot az önrendelkezés egyik alakjaként értékeljék. Tehát a kisebbségi létet legalábbis eszmei, nem feltétlenül államjogi értelemben felszámoló eszköznek minősítsék.

A transzilvanizmus a maga egyezségkereső szabadelvűségével kiiktatta magát az 1930-as években radikalizálódó közvélemény gondolati támpontjainak sorából. Ugyanakkor a magyar és a román nemzetállam egyre ádázabb versengése közepette elmozdult önmaga területi vonzasköréből a magyar politika budapesti központja felé, miként a korabeli erdélyi román regionalizmus is mindinkább alárendelte magát a nagyromán eszme fő bukaresti helyszínének.

5.

A politikai erdélyiség Észak-Erdély 1940. évi visszacsatolásával csak félig valósította meg célját, ha mélyebb szándéka egy nagynemzeti revízióra irányult. Még annyit sem ért el, ha jövőképében Erdély regionális kisállamként szerepelt. Az évtized közepén főleg korai szakaszának első: a területi elvű önkormányzatiságra törekvő típusával gyűrűzött be a magyar igényű békerendezési koncepciókba. A háború utolsó két évében vetette papírra Makkai Sándor író és református püspök *Erdély, mint önálló állam* című emlékiratát, szövegezte meg Bajcsy-Zsilinszky Endre politikus-újságíró a maga elképzelését az újraegyesített Magyarországon belül önkormányzati szerkezetű Erdélyről, és keletkeztek végül észak-erdélyi autonómiatervek. E három példából kitetszik, hogy a kettéosztott régió egyesítésének a gondolata megfogantatott kismemzeti és nagynemzeti, vagyis regionalista és revizionista változatban is, illetve hogy a kismemzeti-regionalista elv alakot ölthetett az összerdélyinél szűkebb módozatban is.

A transzilvanizmus fejlődéstörténete ekkor már legfeljebb hatástörténet, gondolati elemeknek ritka befogadásával és jellemző átértelmezésével, mellőzésével vagy visszautasításával. A valamelyik nemzetállamhoz csatoltan autonóm vagy függetlenített és federalizált régió eszméjét a párizsi békeszerződések 1947. februári aláírásáig érdemes nyomon követni, addig, amíg Erdély a Szovjetunió döntő befolyására visszakerült a trianoni román határon belülre, megint egyetlen és ismét egységesítő-központosító hatalom alá. Így az erdélyiség újabb vereséget szenvedett, mégpedig kétszereset, a *sem revízió, sem autonómia* kompromisszumtalanságával szembeesülve. E sikertelenség különleges forrás- és módszertani ösztönzést nyújt saját tudományos megértéséhez: minél alaposabb a transzilvanizmus-kutatás, annál világosabb, hogy egy hajdan kettős kudarcba bukott eszmével foglalkozik.

6.

A magyar és a román nemzet államközpontjai közé szorult erdélyi mozgalom felívelésének legelső szakaszában magyar térfejen, majd román uralom alatt az egység a sokféleségben kompromisszumára törekedett. A dualizmuskori Magyarországon eredménytelenül végződtek reformkísérletei, majd külső tényezők akarata ellenére kismagyar útra sodorták. Történetének e két alapmozzanata autonomista eszmeiségét a politikai töltet és a magyar nemzeti vetület fényébe helyezi. Politikai ideológiaként a magyar nemzeti és regionális öntudat feszültségteljes viszonyát hordozta akkor is, amikor már az újonnan megalakult román állam

keretében egyrészt a magyar kisebbségi jogok megszerzéséért és biztosításáért lépett fel, másrészt – a dualizmuskori Budapest-bíráló ótranszilvanizmus módjára – modernizációelméleti távlatban is szembehelyezkedett a bukaresti államközponttal. A transzilvanizmus a rendszer-reform és a kisebbségvédelem célkitűzéseinek egybefonódásából nyerte azon legsajátosabb ismertetőjegyét, amely alapvetően megkülönböztette a korabeli erdélyi román regionalizmustól. Korán bebizonyosodott, hogy a román nemzetrészt is képviselő erdélyi embertípus, amely kiharcolja, illetve jóváhagyja a magyar, a román és a német önkormányzatok regionális kísá-lammá váló közös önállósulását, nem létezett és meg sem születhetett. Így a transzilvanizmus már az 1920-as évek során magára maradt Erdély eszmei talaján.

A transzilvanizmus magányát az okozta, hogy a nagymagyar előtörténetére következő kismagyar fejlődési szakaszában tulajdonképpen két közmegegyezéssel regionalizációt feltételezett: magyar oldalon a magyar nemzettudatét, román oldalon a román nemzetállamét. A 20. századi magyar és román történelem, illetve magyar–román viszony egyik feltételt sem biztosította, és ez, kellő józansággal megítélve, középtávon a 21. században sem várható. Ennek ellenére a központi nemzet itt is, ott is szüntelenül erőteljes vonzáskörében, legalább két hasznos tanulsággal szolgál az erdélyi gondolat. Az általánosabb szerint egy eszme nem tartalmi igényessége, hanem társtalansága révén válik utópiává: bármennyire értékes, bu-kásra van ítélve, ha csak megalkotója képviseli. A szűkebb körű üzenetben pedig a területi és a nemzeti öntudat némelykor párharcba hajló erőpróbája arra int, hogy a magyar–magyar kapcsolatokban is egyezsége megoldást keressünk a központosított nemzettudat egészséges meghaladásáért. Amiből nehéz nem arra következtetni, hogy a transzilvanizmus kereken százéves tapasztalattörténete az erdélyi gondolatot akkor is mérlegelésre ajánlja, ha a mai (vagy a jövődő) nemzedékek cselekvésprogramjában az önálló Erdély olyan nem átmeneti, hanem végleges képződményként jelenik meg, amely összhangteremtő erőként akar és tud hatni az összmagyarság irányában is.